

ПОВІДОМЛЕННЯ

Проблеми медієвістики

Н. Г. ПОДАЛЯК (Київ)

“БИТВА ЗА БАЛТИКУ” І ЗМІНИ В ТОРГОВІЙ ПОЛІТИЦІ ГАНЗИ В XV—XVI ст.

Найважливіша особливість історичного розвитку середньовічної Німеччини полягала в тому, що в той час, коли в ряді західноєвропейських країн створювались єдині національні держави, в ній зберігалась і заглиблювалась територіальна роздробленість. Імператорська влада виявилася неспроможною захистити міста від свавілля князів, гарантувати безпеку сухопутних і морських шляхів, захистити німецьке купецтво за кордоном. Містам не залишалось нічого іншого, як, об'єднавшись, самим відстоювати свої інтереси в середині і поза межами Німеччини. Так протягом XII—XIII ст. виникли і перетворилися на впливову силу Рейнський, Нижньосаксонський, Швабський та інші міські союзи, а також знаменита Ганза.

На початку XV ст. Ганза об'єднувала близько 160 міст північної і частково центральної Німеччини, а також ряд західнослов'янських міст і перетворилася на могутній торгово-політичний конгломерат. Він розпадався на регіональні підрозділи і, проіснувавши до середини XVII ст., справив величезний вплив на економічний, соціально-політичний і культурний розвиток більшості європейських країн і народів. Численні ганзейські факторії і філії охоплювали торгівлею всю Північну і Західну Європу. Міцний флот і величезні капітали Ганза використовувала для політичної боротьби. Вона запекло відстоювала свою торгіву гегемонію на Балтиці, брала участь у численних війнах і міжнародних конфліктах.

Наприкінці XV ст. Ганза вступила в смугу кризи. Нездатність ганзейського купецтва, яке трималося на феодалній системі привілеїв, кардинально перебудувати свою діяльність відповідно до нових вимог часу, відсутність покровительства з боку центральної влади, зміцнення абсолютистських прагнень територіальних князів, зростання внутрішньоміської соціально-політичної боротьби, переміщення у зв'язку з Великими географічними відкриттями шляхів світової торгівлі і ряд інших причин призвели врешті-решт до занепаду Ганзи. Цим не завадили скористатися її торгові суперники, насамперед скандинавські держави. На межі XV—XVI ст. вони почали боротьбу проти ганзейської монополії в балтійській торгівлі. “Битва за Балтику” і численні спроби Ганзи внести зміни в свою торгіву сферу — важливі епізоди не тільки ганзейської історії, а й в цілому економічного і політичного життя середньовічної Європи, проте і сьогодні далеко не всі з них дістали належне висвітлення в історіографії.

Г.В. Форстен розглядав “битву за Балтику” крізь призму державних інтересів скандинавських країн і виключно під політичним кутом зору¹. Тому не дивно, що заходи Ганзи, спрямовані на підтримання її пози-

ції в балтійській торгівлі, фактично їм не аналізувались. У центрі уваги Г. Вайтца знаходився ініціатор ідеї про відродження колишньої могутності Ганзи любекський бургомістр Юрген Вулленвевер. Всі події, пов'язані з “битвою за Балтику”, оцінювалися Г. Вайтцем на тлі діяльності Вулленвевера як лідера руху за здійснення північнонімецької Реформації². У такому ж ключі намагався розв'язати проблему Г. Корелл³. Такі підходи виключали з поля зору дослідників питання про спроби Ганзи внести в свою торгову політику зміни, спрямовані на протистояння конкуренції з боку її комерційних суперників. А втім, саме під тиском цієї обставини Ганзі доводилося будувати свої відносини з молодими скандинавськими країнами, які все активніше заявляли про себе як на міжнародній арені, так і в діловій сфері.

На рубежі XV—XVI ст. датські королі взяли курс на створення централізованої держави. У своїй абсолютистській політиці вони, на відміну від більшості європейських державців, спиралися не на союз з дрібним дворянством і містами, а лише на підтримку останніх. Антидворянська політика, яку почав проводити ще король Ханс (1481—1513), знайшла гідного спадкоємця і ревного продовжувача такої лінії в особі його сина Кристіана II (1513—1523). Головну мету своєї політики Кристіан II вбачав у збереженні об'єднання трьох скандинавських держав під датською короною. Проте більш ніж за сто років, що минули з моменту укладення Кальмарської унії і проголошення королевою Маргретою “вічного миру і союзу” трьох країн, багато що змінилося: і в Норвегії, і особливо в Швеції помітно посилювався потяг до національної незалежності.

У спадок від батька Кристіану залишилося економічне і політичне засилення ганзейців, які зберігали в його володіннях важливі привілеї: монополію своєї факторії — Бергенського двора на торгівлю у Північній Норвегії та Ісландії, стапельне право, посередництво в датсько-шведських переговорах про статус Швеції тощо. Певний час цей обдарований політик з сильним, але суперечливим характером був змушений миритися з такою роллю Ганзи. Однак як тільки завершилася війна зі шведськими заколотниками (1517—1520) і було відновлено Кальмарську унію, Кристіан учинив “стокгольмську криваву лазню”, яка потрясла всю Європу. Його позиція щодо Ганзи різко змінилася.

У липні 1521 р. в Брюсселі відбулася зустріч Кристіана II з його шурином, імператором Карлом V. Її підсумком стала передача датському королю ленного права на Гольштайн, Гамбург, нижню течію Ельби, Кальменхорст і Любекське єпископство. Ця акція не залишала у голови Ганзи — Любека ніяких сумнівів щодо планів датського короля розгорнути широку експансію за рахунок сусідів. Настороженість Ганзи, яка переросла невдовзі у відкриту ворожість, підігрівалася тим, що Кристіан II підтримував її голландських конкурентів, співробітничав з її давнім суперником, аугсбурзьким домом Фуггерів, мав намір створити загальноскандинавське купецьке товариство, щоб знищити монополію Ганзи. Для цього планувалося, обминувши Північну Німеччину, перенаправити товаропотік, що йшов зі Східної і Північної Європи, прямо в Зунд і безпосередньо звідти — на європейські ринки⁴.

Не дивно, що за таких обставин ганзейці охоче пішли на зближення з Густавом Вазою, який підняв у Швеції прапор боротьби проти датського панування. Вже у березні 1522 р. на допомогу Вазі прибули з Любека 12 військових кораблів. У листопаді Ганза оголосила Данії війну. Два роки по тому Кристіан II, який був змушений протистояти одразу кільком противникам, але щоразу виявляв крайню непоступливість при будь-якій

спробі зав’язати мирні переговори, втратив майже всю Швецію і своїх закордонних союзників.

Політика короля викликала невдоволення у дворянських колах самої Данії. Проти нього визривала змова на користь герцога готторпського Фрідріха. Останній був братом покійного короля Ханса і мав права на Норвегію і частину Данії, яких його позбавив Кристіан.

У березні за фінансової підтримки Ганзи Фрідріх, не зустрічаючи серйозного опору, рушив війська на північ. Кристіан II втік у Нідерланди, сподіваючись невдовзі повернутися назад. Проте в червні 1523 р. його було скинуто з шведського престолу, і корона перейшла до Густава Вази. В серпні 1524 р. Данія коронувала Фрідріха, який передав повноваження на управління державою риксроду, а сам відбув до своїх німецьких володінь. Риксрод щедро винагородив послуги Ганзи: її привілеї в Данії помітно розширилися⁵.

Кристіан сприйняв спробу реставрації і на початку 1523 р. висадився в Норвегії, де був поновлений на престолі. Фрідріх I опинився у критичному становищі і насамперед спробував заручитися підтримкою Ганзи. Навесні для переговорів з королем до Копенгагена прибула ганзейська делегація, до складу якої входив Юрген Вулленвевер, один з найактивніших діячів любекської Реформації.

Він походив з гамбурзької купецької сім’ї, але наприкінці 1525 р. переселився у Любек і вів там свої торгові справи. Вулленвевер належав до середніх верств купецтва і не просто був ревним прихильником реформаційного вчення. Втілення нових релігійних ідей в життя він тісно пов’язував з практичним здійсненням політичних цілей. Дивовижне красномовство і справжній патріотизм швидко перетворили Вулленвевера на народного вождя. У період сильних соціально-політичних заворушень, що потрясли Любек протягом 1528—1535 рр., його у 1533 р. обрали бургомістром. Але ще задовго до цього всю свою невгамовну енергію Вулленвевер спрямовував на те, щоб вигнати з Балтики голландців і відродити колишню могутність Ганзи⁶. Цей свій задум він сподівався реалізувати, зачинивши Зунд і поновивши любекський стапель на всьому шляху проходження ганзейських товаропотоків, що мало витіснити голландців з балтійського простору. Зрозуміло, що події, які відбувалися у Данії, могли надзвичайно сприяти планам Вулленвевера.

Не дивно, що свою участь у копенгагенських переговорах німці спробували використати для остаточного вирішення питання про повне вигнання голландців з Балтики. Однак Фрідріх I не міг і не хотів ускладнювати відносини з Нідерландами, які обіцяли йому надалі не допомагати Кристіану II. Невдовзі Фрідріх завдав супернику ряд поразок і, примусивши його до переговорів, підступно захопив і ув’язнив племінника у фортеці Зонденбург, де 27 років по тому, так і не побачивши більше волі, Кристіан II помер⁷.

Плани Любека стосовно голландців провалилися, і місто опинилося у важкому становищі. Воно погіршувалося через те, що в своїх намірах Любек реально міг розраховувати лише на підтримку вендських міст. Інші члени Ганзи, в першу чергу прусська третина, керуючись діловими міркуваннями, категорично заперечувала проти вигнання голландців з Балтики. До того ж крутим поворотом у скандинавсько-нідерландських відносинах не забарився скористатися Густав Ваза, щоб відмежуватися від попередніх договорів і покінчити з монополією Ганзи в Швеції. Невдачі любекської дипломатії мали наслідком повалення патриціанського магістрату і зосередження всіх ниток політичної влади в руках Вулленвевера⁸.

У березні 1533 р. помер Фрідріх I. Риксрод прийняв рішення тимчасово, на термін не менш ніж у рік, не обирати нового короля. В країні встановився режим дворянської республіки без центрального управління, що призвело до різкого невдоволення бюргерства і частини селянства, яке страждало від сваволі місцевих феодалів.

Вулленвевер дістав новий шанс реалізувати плани Любека. Він вступив у контакт з датськими містами, які страждали від сваволі дворянства, що надмірно посилювалося за умов міжцарювання. Разом з лідерами бюргерської опозиції німцями А. Боргбіндером та Ю. Коком він склав план антидворянського перевороту. Головному претенденту на датську корону — шлезвіг-гольштайнському герцогу Кристіану було запропоновано очолити рух. Принц, глибоко віруючий лютеранин, член Шмалькальденського союзу, не визнавав насильницьких методів в урегулюванні династичних суперечок і від участі у запланованій акції, до того ж як ставленик бюргерської партії, категорично відмовився⁹.

Позиції ворогів Любека помітно зміцнилися: від Данії і Швеції через Шлезвіг-Гольштайн до Нідерландів простяглася довга смуга антиганзейського фронту. Проте Вулленвевер був не з тих, “котрі за першої ж невдачі покірно кидають зброю”¹⁰. З подвійною енергією він заходився шукати союзників.

Один з найбільш впливових радників Вулленвевера Маркс Майер, у минулому гамбурзький купець, якому винахідливий розум, відвага, авантюризм характеру і вдале одруження з багатою вдовою допомогли отримати високу посаду любекського флотоводця, зумів домовитися з англійським королем Генріхом VIII про спільне протистояння голландцям. Королівське обіцяння було підкріплено урочистим посвяченням Майера у лицарі і запевненнями у намірі підтримати політику Любека і ганзейських міст “іти до кінця”.

Незважаючи на активні приготування противників, до відкритої війни з Нідерландами справа поки що не дійшла. Більше того, у лютому 1534 р. до Гамбурга для ведення переговорів з урегулювання конфлікту з'їхалися делегації Нідерландів, ганзейських міст, Шлезвіг-Гольштайну, Данії і Швеції. Ганза вкотре продемонструвала відсутність єдності в своїх рядах. Із впевненістю Любек міг розраховувати лише на підтримку Ростка і Вісмара. Ставлення інших до любекської політики цілком відверто висловили данцізькі послы. Вони заявили, що “ця війна є приватною справою, і ми нічого спільного з нею не маємо”. Невдовзі безплідність переговорів стала очевидною для всіх. 26 березня було оголошено чотирирічне перемир'я¹¹.

Вулленвевер залишав Гамбург у повній впевненості, що дипломатичні методи не принесуть Любеку бажаних результатів, і тому необхідно активізувати військові приготування. Він знову налагодив контакт з бургомістрами Копенгагена і Мальме Боргбіндером і Коком. Разом вони вирішили визволити з ув'язнення Кристіана II, з яким Ганза так довго воювала, а тепер була готова підтримати, з одного боку, як ворога шлезвіг-гольштайнського герцога, а з другого — щоб зібрати під його прапорами незадоволене дворянським правлінням бюргерство і селянство. Враховувалось і те, що Кристіан доводився зятем Карлу V, через що підтримка Вулленвевера імператором могла стати цілком реальною. До змовників приєднався кузен Кристіана II граф Кристоф Ольденбурзький — людина смілива і заповзятлива. Він не тільки був родинно пов'язаний з багатьма німецькими князівськими домами, але ж мав до того прекрасне військо із 3 тисяч кнехтів. Крім того, він розглядався як потенційний претендент на датську корону¹².

Вулленвевер мав також намір підняти повстання проти Густава Вази і, скинувши його, передати трон зятю шведського короля — графу Гойа, власнику численних укріплених пунктів у Фінляндії. Гойа рішуче відмежувався від ганзейських проектів, але його і Ольденбурга дворянські титули дали назву війні, що невдовзі розпочалася, — “Графська чвара”. У Данії, де становище городян і частини селянства зі скиненням Кристіана II помітно погіршилося, а самі вони вкрай вороже ставилися до феодального дворянства і католицького духовенства, ця війна набула характеру громадянської.

Воєнні дії відкрилися навесні 1534 р. Майер напав на Гольштайн, у Мальме повстало і обложило замкову фортецю бюргерство, граф Ольденбург зі своїми кнехтами висадився у Зеландії, а потім захопив Копенгаген. Зунд опинився в руках ганзейців. Розмір мита з суден, які прямували через протоку, почав встановлювати Любек; він же стягував його на своєму флагманському кораблі¹³.

Тріумф Любека і Вулленвевера, що надихнув місто на перемогу, був повним, але, як невдовзі з’ясувалося, досить ефемерним і конче короткочасним. Перед загрозою, яку являв собою через своє стрімке зміцнення Любек, відкинули колишні непорозуміння і увійшли в тісний контакт Густав Ваза і герцог Кристіан: Швеція і Данія, в роз’єднаності яких Вулленвевер вбачав запоруку свого успіху, піднялися проти Любека суцільним фронтом¹⁴.

19 серпня 1534 р. шлезвіг-гольштайнського герцога було короновано під іменем Кристіана III. Його військо завдало раптового удару по любекському порту Травемюнде і відрізало Любеку вихід до моря. Намагаючись виправити ситуацію, Вулленвевер спробував знайти союзників в особі курфюрста Саксонського і герцога Мекленбурзького. Він сподівався привабити їх щедрими обіцянками, в тому числі і можливістю дістати королівську корону, але всі намагання були марними. Залишалося розраховувати лише на підтримку небагатьох ганзейських міст. Вісмар і Росток надали військову, а Гамбург і Люнебург — тільки фінансову допомогу¹⁵. У такому масштабному конфлікті вона навряд чи могла бути ефективною.

Воєнне становище Любека продовжувало погіршуватися, що призвело до зростання податків і викликало невдоволення городян політикою Вулленвевера. Проти нього склалася широка внутрішня опозиція. Її настроями дуже вміло скористалася патриціанська частина магістрату, яка прагнула повернути колишні порядки. Було відновлено дію принципу кооптації ратманів. Неухильно обмежувалася сфера діяльності бюргерських комітетів і зрештою вони були ліквідовані. Прибічники Вулленвевера почали залишати його. Ще недавно весільний народний вождь все більше втрачав під собою ґрунт.

Становище Вулленвевера стало особливо критичним після серії воєнно-політичних невдач Любека. Рахунок їм відкрив підписаний у листопаді 1534 р. в Стокельсдорфі мирний договір щодо врегулювання гольштайнського питання. Поза межами цієї локальної угоди залишилася головна проблема — ганзейсько-датсько-шведські відносини, але навіть за таких обставин Любек був змушений піти на ряд істотних поступок і компромісів¹⁶. Його неспроможність вести війну одночасно проти Шлезвіг-Гольштайну, Данії, Швеції і Нідерландів виявилася з повною очевидністю.

У червні 1535 р. армія Кристофа Ольденбурга зазнала нищівної поразки на Фюні, а біля Свендберга з’єднаний флот Данії, Швеції і Пруссії вщент розбив любекську флотилію. Наприкінці літа майже всю датську територію було очищено від любекського війська. Ціною великих зусиль йому вдалося утримувати лише декілька міст, у тому числі Копенгаген і

Мальме. Неминуча поразка Любека залишалась лише питанням часу і ні у кого не викликала сумнівів.

Нестабільність внутрішньоміської ситуації і критичний стан зовнішньополітичних справ голови Ганзи викликали серйозну стурбованість в інших її містах: адже від наслідків війни залежала подальша доля всієї конфедерації. В серпні 1535 р. зібрався ганзейський з'їзд, який висунув перед Любеком вимогу офіційно припинити війну. Водночас було видано імператорське розпорядження, котрим Карл V наказував любекцям відновити законну владу, погрожуючи оголосити місто поза законом. Під таким могутнім тиском 26 серпня 1535 р. Вулленвевер та його прибічники були змушені вийти зі складу магістрату. Вигнані раніше ратмани знову повернулися на свої місця. Патриціансько-олігархічний режим було реставровано і він святкував повну перемогу¹⁷.

Вулленвевер невдовзі залишив Любек, але був заарештований на території Бременського єпископства. Його привезли до двора герцога Брауншвейзького і піддали жорстоким тортурам, після чого звинуватили у намірі встановити у Любеку панування анабаптистів на зразок Мюнстерської комуни. Цього вистачило для винесення смертного вироку недавньому кумиру натовпу, що залишив на стінах своєї в'язниці написані вугіллям слова: “Ніколи не був ні злодієм, ні зрадником, ні перехрещенцем. Ніколи не був і не буду”¹⁸. 22 вересня Вулленвеверові було відрубано голову, його тіло четвертували і колесували.

Так закінчила свій життєвий шлях людина, котра за будь-яку ціну намагалася відродити колишню велич та могутність Любека і Ганзи. Задля досягнення цієї мети Вулленвевер пустив у хід величезний арсенал різних засобів: від дипломатичних переговорів і військових баталій до витонченої демагогії, відкритого диктату і безсоромних авантур. Однак за умов, коли на півночі Європи вже виразно позначилися риси нової епохи як у розстановці і характері політичних сил, так і в торгово-економічному балансі, прагнення Вулленвевера за допомогою феодальної системи привілеїв повернути Ганзі неподільне панування на Балтиці не могло увінчатися успіхом. Консерватизм Ганзи, її внутрішня роз'єднаність і методи, за допомогою яких вона в середині XVI ст. вела боротьбу проти країн, де успішно зміцнювалась центральна влада, неминуче прирекли її на поразку.

В січні 1536 р. було підписано Шпейерський мирний договір¹⁹. Він не тільки поставив останню крапку у двадцятирічній боротьбі Кристіана III і Карла V за успадкування датської корони, але, відкривши Зунд перед Нідерландами, сповістив початок нової ери в розвитку європейської торгівлі. Довгий час слабкість скандинавських держав і володіння Зундом, які дали змогу Ганзі перетворити Балтику на “*mare clausum*” (“закрите море”), слугували запорукою її процвітання. З розпадом унії на історичну арену вийшли самостійні держави, міцні централізаторським курсом своїх королів. Ярмо ганзейської монополії в північних країнах було скинуто.

В кінцевому підсумку битва за торгове переважання у Північному і Балтійському морях закінчилася безперечною перемогою голландців. Взяло гору виголошене ними гасло “*mare liberum*” — “свободи морів”. Воно уособлювало дух нового часу, безжально знехтувало середньовічний принцип ганзейської привілейованої торгівлі.

“Графська чвара” була значним, проте далеко не завершальним епізодом у боротьбі за “*Dominium maris Baltici*” — “переважання на Балтиці”. Перемога Кристіана III визволила Данію від засилля ганзейських купців, вивела її з стану перманентного внутрішнього розколу, розчистила шлях для подальшого утвердження абсолютизму. Данія перетворилася на най-

могутнішу балтійську державу, яка володіла Зундом і тому повністю контролювала вхід у море. З наявністю цієї нової реалії змушені були змиритися Німеччина, Англія, а потім і Нідерланди. Одна лише Швеція відмовилася визнати за датчанами право на стягування з неї зундського мита, що призвело до Семилітньої війни (1563—1570). Після її закінчення ворогуючі сторони поділили сфери впливу: Данія отримала право на торгівлю з Нарвою, а Швеція — з Ревелем. Крім того, шведське купецтво було звільнено від сплати зундського мита, але цей привілей вже не міг похитнути позицій Данії як країни, що володіла ключами від Балтики ²⁰.

Докорінні зміни політико-економічного характеру відбулися у балтійському регіоні після закінчення Лівонської війни (1558—1583). Хоча Росія, яка прагнула здобути вихід до моря, так і не змогла прорватися до Балтики, кінець війни ознаменувався утворенням Речі Посполитої і поділом між нею, Швецією і Данією лівонських територій.

Зміни такого глобального характеру, які мали наслідком утворення нових держав і нову розстановку сил на політичній арені, зрозуміло, не могли не торкнутися Ганзи. Молоді держави, стрижнем розвитку яких стала міцна центральна влада, були насамперед зацікавлені у розвитку власної торгівлі і підтримували вітчизняне купецтво. Ганза, посередництво якої дозволяло їй віками панувати у балтійсько-північноморській торгівлі, все помітніше схилялася до занепаду.

Втрату комерційного диктату в балтійсько-північноморському просторі Ганза прагнула хоча б частково компенсувати за рахунок інтенсифікації нетрадиційних і периферійних напрямів своєї торгівлі. Ганзейські купці проторували шлях в Ісландію і далекий Архангельськ. Скориставшись нідерландсько-іспанською війною, ганзейці почали все частіше з’являтися у Середземному морі, постачаючи у Венецію, Ліворно і Геную зерно ²¹.

Пріоритетну роль у нових орієнтирах, особливо з другої половини XVI ст., відігравав так званий “іспанський шлях” — торгівля з Іспанією, Португалією і Голландією. Асортимент товарів, які Ганза постачала на ринки цих країн, складався переважно із зерна, риби, пива та інших продуктів харчування, а також з предметів військово-морського призначення — корабельного лісу, прядива, смоли тощо, підвищений попит на які пояснювався бурхливим будівництвом іспанського флоту. У зворотному напрямку ганзейські судна везли сіль, вина, оливкову олію, південні фрукти і різні колоніальні товари, переважно прянощі ²².

Безперечно, у критичний для себе момент ганзейське купецтво, різко переорієнтувавши товаропотоки, у черговий раз явило світу дійсно ділову хватку і комерційну заповзятливість. Однак прагматичні ганзейці навряд чи могли плекати ілюзії щодо дійсного стану справ і не розуміти, що об’єднання реально загрожує економічна катастрофа. Вони намагалися знайти вихід з існуючої ситуації, але робили це за допомогою звичних і безнадійно застарілих методів. Ганзетаги розробили цілий комплекс заходів, покликаних стабілізувати становище конфедерації, насамперед зміцнити позиції її зарубіжних факторій. У 1554—1584 рр. у практику були введені нові торгові статuti, що найдетальнішим чином регламентували діяльність Лондонської, Антверпенської і Бергенської контор. Хоча характер кожного з них визначався специфікою місцевих умов, у головному вони сходилися: під загрозою суворих покарань, аж до виключення з об’єднання, ганзейським купцям заборонялося заводити компаньйонів-неганзейців, створювати один одному конкуренцію, торгувати і навіть селитися поза межами факторій. Для надання матеріальної підтримки конторам вводилося нове мито, яке стягувалося з кожного корабля, що прибував до факторії, відповідно до

вартості його вантажу²³. Проте у другій половині XVI ст., коли у торгіву практику активно впроваджувався принцип вільної конкуренції, подібна тактика виглядала приреченим на невдачу анахронізмом.

Винахідливі ганзейці, в яких жага до наживи пересиливала страх перед репресіями, всіляк намагалися уникнути обмежень, що вже віджили свій вік. В Антверпені, визнаному центрі європейської торгівлі, де панували закони вільного ринку, найбільш енергійна частина купецтва стала в опозицію до статуту 1572 р. і заснувала декілька торгових філій поза межами факторії. Жалюгідними, через його бойкотування, виявилися і надходження від нового податку. Антверпенська контора досить скоро опинилася у стані важкої фінансової кризи. Після вчиненого іспанськими солдатами пограбування Антверпена у 1576 р. центр нідерландської торгівлі перемістився до Амстердама, який стрімко піднісся. Інтерес основної маси ганзейців до антверпенської контори різко впав²⁴. Спроба зміцнити її становище повністю провалилася.

Не кращим чином йшли справи і в Англії, де розвиток капіталізму ознаменувався не тільки небаченим піднесенням суконної промисловості, але й перетворенням на досить впливову силу місцевого купецтва. Ідучи назустріч побажанням купців-авантюристів збільшити свої прибутки через усунення ганзейських суперників і розширення власної торгівлі, Едуард VI скасував у 1553 р. на території своєї держави всі ганзейські привілеї. З вступом на престол Марії Тюдор Ганзі вдалося повернути втрачені позиції, але ненадовго. Короткочасну реставрацію конкурентів купці-авантюристи зуміли дуже успішно використати для активного впровадження в свідомість англійського суспільства переконання про “величезну шкоду”, яку ганзейці завдавали Англії. Побоюючись народного невдоволення, англійська корона різко змінила курс. У 1554 р. королева видала наказ, спрямований на захист інтересів вітчизняного купецтва, що призвело до скасування ганзейських привілеїв.

Ганзетаг 1557 р. відреагував на заходи англійського уряду оголошенням заборони на англійську торгівлю в ганзейських містах і бойкотом англійських товарів. У 1560 р. королева Єлизавета спробувала нормалізувати ситуацію, але на умовах рівноправного англо-німецького партнерства. Ганза заявила про цю пропозицію як неприйнятну для себе і категорично її відхилила. Непоступливість і відсутність гнучкості, які продемонструвала Ганза, викликали адекватні заходи англійського уряду. В 1587 р. він заборонив ганзейцям вільно торгувати в Лондоні, у відповідь на що Ганза негайно оголосила Англії торговий бойкот. Англо-ганзейський конфлікт вступив у свою фінальну стадію, коли з обох боків були задіяні всі сили і засоби. Ганза заручилася підтримкою імператора Рудольфа II, котрий у 1582 і 1594 рр. адресував англійському уряду два мандати на заборону в межах його володінь англійської торгівлі і про виведення з них англійського купецтва. За три місяці англійських купців видворили з Німеччини, а їх товари конфіскували. У відповідь у 1598 р. була повністю заборонена торгова діяльність ганзейського купецтва на території Англії. Ганзейська контора — Сталевий двір у Лондоні — припинила свою діяльність, а самих ганзейців було вислано з країни. Дія наказу не поширювалася лише на міста, підвладні польській короні²⁵. Наслідки такої політики не забарилися виявитися: у 1601 р. у лондонську гавань зайшли 714 кораблів, у тому числі 340 — нідерландських, 207 — англійських і лише 40 — німецьких²⁶.

Удар, якого завдала Ганзі королева Єлизавета, мав дуже сумні наслідки: англо-ганзейська торгівля фактично завмерла. Від цього, зрозуміло,

страждали обидві сторони, і не дивно, що перші спроби відновити колишні контакти з’явилися досить швидко. У 1611 р. Гамбург, який і раніше не поривав повністю зі своїми англійськими контрагентами, оголосив про офіційне поновлення з ними комерційних зв’язків. Рішуче відмежувавшись від звичних методів опори на привілеї, він здійснював щодо англійців і голландців політику відкритих дверей, а також різко активізував товарообмін з південнонімецьким, італійським, португальським і французьким купецтвом. Транзит зерна, експорт місцевого пива, широкий ввіз англійських сукон, португальської солі, шведської, богемської і гарцської міді швидко перетворили Гамбург на імперський порт першорядного значення. Прихильність до принципів вільної конкуренції допомогла Гамбургу порівняно безболісно пережити загальноганзейську кризу і надала додаткового імпульсу його подальшому економічному розквіту²⁷.

Краху зазнала також спроба Ганзи стабілізувати за допомогою заборонних заходів становище Німецького моста у Бергені. Ембарго Любека на торгівлю поза межами факторії одразу ж, з моменту його введення, ігнорувалося самими ж ганзейцями, найбільш далекоглядна частина яких не бажала підпорядковуватися безнадійно застарілим ганзейським постановам і віддавала перевагу законам вільного ринку. Протоколи ганзетагів буквально пістрявють повідомленнями про нескінченні порушення нового бергенського статуту. Їх численність — яскраве свідчення втрати Ганзою її колишнього впливу. Ділові інтереси окремих купців вже не вмещалися в прокрустове ложе феодальної в своїй основі системи ганзейських привілеїв. Саме зміни у характері торгівлі значно більшою мірою, ніж економічний і політичний тиск ззовні, зумовили згасання, а згодом і повне припинення діяльності ганзейських контор, які так довго були наріжним каменем ганзейської торгової системи.

Паралельно із спробами активізувати діяльність зарубіжних контор Ганза здійснила низку структурних перетворень, покликаних зміцнити об’єднання зсередини. У 1554 р., замість скасованого поділу на третини, були засновані чотири підрозділи: кельнське, любекське, пруське і саксонське, або точніше — нижньосаксонське, які відповідно очолювались Кельном, Любеком, Данцигом і Брауншвейгом. Як і раніше, функції управління загальноганзейськими справами покладалися на Любек. Створювалася спільна каса, куди від усіх членів об’єднання надходили щорічні фіксовані внески.

У 1557 р. 63 ганзейських міста уклали колективний договір, підписанням якого була засвідчена трансформація Ганзи в об’єднання конфедеративного типу. Втім, головні цілі залишалися незмінними: спільними зусиллями забезпечувати безпеку морських і сухопутних торгових шляхів, рівномірно розподіляти між членами об’єднання союзницькі обов’язки і фінансові витрати, надавати взаємодопомогу при сутичках з територіальними володарями, об’єднувати зусилля для спільних воєнних дій у міжнародних конфліктах і при придушенні внутрішньоміських заворушень і повстань²⁸.

Намагання пристосуватися до мінливих реалій і модернізувати Ганзу зсередини виявилось і в заснуванні посади ганзейського синдика, зобов’язаного координувати і спрямовувати всю політико-економічну діяльність складного ганзейського організму в перервах між ганзетагами. Першим синдиком у 1556 р. став доктор права з Кельна Генріх Зудерман, за яким його посада закріплювалася довічно. Людина компетентна, Зудерман мав солідний досвід дипломатичної служби, здобув заслужений авторитет і був безумовним патріотом Ганзи, однак запропоновані ним для її оздоровлення заходи не виходили за межі традиційного захисту привілеїв і забезпе-

чення безперебійного функціонування зарубіжних контор²⁹. У другій половині XVI ст. подібна тактика була неминуче приречена на провал. Увійти у вільний ринок, змінивши лише форми діяльності, але не її зміст і сутність, виявилось неможливим.

У часі ганзейська криза збіглася з добою Великих географічних відкриттів. Їхні згубні для Ганзи наслідки виразно виявилися вже у другій половині XVI ст., коли основні шляхи міжнародної торгівлі перемістилися до узбережжя Атлантики і стрімко зросли її нові вузлові центри — Ліссабон, Севілья, Амстердам. Німецькі і північноіталійські міста, через які ще недавно простягалися магістральні лінії європейської торгівлі, опинилися на другому плані, де їх чекала доля комерційної периферії.

¹ Ф о р с т е н Г. В. Борьба из-за господства на Балтийском море в XV—XVI столетиях. — СПб., 1884.

² W e i t z G. L7beck unter J7rgen Wullenwever und das europ>ische Politik. — Berlin, 1856. — Bd. 1.

³ K o r e l l G. J7rgen Wullenwever / Sein sozial-politischer Wirken in L7beck und der Kampf mit den erstarkenden M>chten Nordeuropas. — Weimar, 1980.

⁴ В о з г р и н В. Е. Генезис датского феодализма // Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе VI—XVII вв. — Л., 1990. — С. 135—140.

⁵ W e i t z G. L7beck... — Bd. 1. — S. 22—24, 27—29, 255—259.

⁶ K o r e l l G. J7rgen Wullenwever. — S. 28—33.

⁷ W e i t z G. L7beck... — S. 170—173, 179, 353—355.

⁸ K o r e l l G. J7rgen Wullenwever. — S. 39—116.

⁹ W e i t z G. L7beck... — Bd. 1. — S. 189—196.

¹⁰ Ф о р с т е н Г. В. Борьба из-за господства... — С. 459.

¹¹ W e i t z G. L7beck... — Bd. 2. — S. 243, 394—400.

¹² Ibid. — S. 24; Ф о р с т е н Г. В. Указ. соч. — С. 473.

¹³ W e i t z G. L7beck... — Bd. 2. — S. 325—326.

¹⁴ F i n d e i s e n J.-P. Das Ringen um die Ostseeherrschaft. — Berlin, 1992. — S. 37.

¹⁵ W e i t z G. L7beck... — Bd. 2. — S. 129—140.

¹⁶ Ibid. — S. 140—141.

¹⁷ Ibid. — Bd. 3. — S. 107—114.

¹⁸ Ibid. — S. 229.

¹⁹ Ibid. — S. 161, 225.

²⁰ F i n d e i s e n J.-P. Das Ringen... — S. 70—74; В о з г р и н В. Е. Указ. соч. — С. 164—165.

²¹ G e i g e r L. Beziehungen L7becks und Stralsund zu Venedig // HGBII. — Leipzig, 1879. — S. 83—84; S i m o n s f e l d H. Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die Deutsch-Venezianischen Handelsbeziehungen. — Aalen, 1968; Z o e l l n e r K.-F. Seehandel und Handelspolitik der Hanse in der Zeit ihres Niederhangs // Jwg. — Berlin, 1970. — N 33. — S. 221—238.

²² Z o e l l n e r K.-P. Hansische Konf]deration in der zweiten H>lfte des 16. Jhs // WZG. — Greifswald, 1969. — N 3—4. — S. 157—162.

²³ S i m s o n P. Die Organisation der Hanse in ihrem letzten Jahrhundert // HGBII. — Leipzig, 1907. — N 13. — S. 206—243.

²⁴ Z o e l l n e r K.-P. Von Strelasund zum Oslofjord. — Weimar, 1974. — S. 26—72.

²⁵ J e a n k s S. England, die Hanse und Preussen: Handel und Diplomatie. 1337—1774. — K]ln — Graz, 1992; W i e g a n d J. Die Merchant Adventurers Company auf dem Kontinent zur Zeit der Tudors und Stuarts. — Kiel, 1972.

²⁶ K u l i s c h e r J. Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und Neuzeit. — Bd. 2. — Berlin, 1954. — S. 217—218.

²⁷ K o l l e n b e n z H. Unternehmerkr>fte im Hamburger Portugal- und Spanienhandel 1590—1622. — Hamburg, 1954.

²⁸ Z o e l l n e r K.-P. Hansische Konf]deration... — S. 157—162; Z o e l l n e r K.-P. Zur Stellung der Hansekontore in der zweiten H>lfte des 16. Jhs. // Neue Hansische Studien. — Berlin, 1970; Z o e l l n e r K.-P. Vom Stralesund... — S. 26—72.

²⁹ F r i e d l a n d K. Der Plan des Dr. Heinrich Suderman zur Wiederherstellung der Hanse // Jahrbuch des K]lnischen Geschichtsvereins. — K]ln, 1956. — 1957. — N 31—32. — S. 84—88.